

УДК 911.373(477)

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЇ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Дністрянська Ірина 

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79007, м. Львів, Україна,
e-mail: i.dnistrjanska@gmail.com*

Розглянуто історію вивчення географії сільських поселень України. Виділено етапи дослідження з огляду на рівень вивченості сільської місцевості у суспільно-географічному контексті в таких часових межах: XV–перша половина XIX ст., друга половина XIX ст.–початок XX ст., початок XX ст.–1991 р., з 1991 р. На кожному етапі схарактеризовано основні наукові парадигми та праці, присвячені тематиці сільських поселень. Підходи та методи вивчення саме сільських поселень у географії еволюціонували та розвивались під впливом історичних умов: від цілеспрямовано-описових, статистично-описових, галузево-статистичних, етнографічних, антропогеографічних, демогеографічних до цілісних суспільно-географічних. Зроблено висновок про те, що географічне вивчення сільських поселень до XX ст. фактично мало фрагментарний характер. Науковий доробок попередніх періодів заклав певні методологічні основи та джерельну базу для подальших робіт у цій галузі. До середини XX ст. найбільші повномасштабні дослідження географії сільських поселень України провів В. Кубійович. Пізніше, з ідеологічних міркувань, питання географії сільських поселень не було в центрі уваги серед тогочасних українських географів аж до здобуття незалежності Україною. З 1991 р. в наукових колах тема досліджень українського села піднялась на новий рівень, а їхня географія відповідає науковим центрам – Київському, Львівському, Одеському, Чернівецькому, Харківському, Тернопільському. Сучасний кризовий демографічний та соціально-економічний стан сільської місцевості зумовлює необхідність подальшого міждисциплінарного вивчення. Зважаючи на суспільний розвиток та політичні виклики сьогодення, виділено основні завдання та напрями сучасних досліджень українського села. Для обраних цілей будуть актуальними класичні географічні методи та прийоми в поєднанні з сучасними технологіями.

Ключові слова: історія української географії, сільські поселення, сільське населення, методологія географічних досліджень.

З огляду на низку суб'єктивних та об'єктивних чинників демографічна, економічна, соціальна сфера сільських поселень України перебуває в кризовому стані. Занепад українського села створює виклики для розвитку як окремих регіонів, так і держави загалом. Відповідно, є потреба у всебічному вивченні становища сільських поселень України, у тому числі з погляду географії. Перший етап дослідження – це ретроспективний аналіз напрацювань у цій тематиці. Інформація попередніх публікацій має цінність не лише з погляду аналізу, запозичення методології, а й вивчення історії трансформації об'єкта дослідження.

© Дністрянська І., 2019

 Open Access



Ця стаття поширюється на умовах публічної ліцензії Creative Commons "Із зазначенням авторства – 4.0 міжнародна"

Насамперед зазначмо, що вивчення географії сільських поселень України відповідало етапам становлення української географії як науки, а також залежало від суспільних умов минулих епох.

Початкові дослідження сільських поселень мали, здебільшого, краєзнавчу мету, а їхнє проведення ґрунтувалось на описовому методологічному підході. Цілісного географічного аналізу там не було, проте його значення для сучасної української географії полягає в об'єктивних описах етнічних, ментальних особливостей сільських мешканців. Перша значна праця про українські села, підготована в рамках такого підходу і збережена до наших днів, – це “Опис України” (1650) Гійома Левассера де Боплана. У ній автор описав побут та особливості шлюбних традицій селян, які мають значення для аналізу тодішньої репродуктивної поведінки населення. Не менш вагома для оцінки заселення і карта України, виконана Г. де Бопланом у 1650 р., де відображено інформацію про тогочасну поселенську мережу. Важливо, що “Опис України” з огляду на його інформаційну насиченість використовували дослідники наступних епох.

Певну описову інформацію, яка могла б бути джерелом географічних досліджень сільських поселень, містять козацькі літописи: “Літопис Самовидця” (оригінал не збережено до нашого часу), літопис Григорія Граб'янки (1710), літопис Самійла Величка (1720) [10].

Дослідження населення в період XVII–першої половини XIX ст. проводили переважно в руслі статистики. Це були переписи та ревізії населення тодішніх імперських режимів, з метою отримання інформації для збирання податків. Націленого наукового географічного аналізу вони не містили.

У другій половині XIX ст. в Україні розпочиналося культурне піднесення, формувалася українська інтелігенція переважно з нащадків козацької старшини. Світова спрямованість суспільних наук до господарсько-статистичного напрямку та камеральної статистики мала вплив і на розвиток української суспільної географії. Однак, як зазначає В. Матвієнко: *“Вітчизняна ж економічна географія намагалася поєднати описову статистику з географією, почала включати в опис фізико-географічні відомості, оцінювати з господарської точки зору природні умови, хоча все це знаходилося ще на початковій стадії розвитку...”* [20].

У 1851 р. розпочинала свою діяльність “Комиссия для описания губерний Киевского учебного округа” – перша наукова інституція, яка мала на меті комплексне дослідження великого історичного регіону Центральної України. У її складі створено чотири відділи: природничо-історичний, промисловий, географічний та статистичний, етнографічний [2, 32]. Фактично основними напрямками діяльності були господарсько-статистичні, краєзнавчі, етнографічні. В описово-статистичному, частково етногеографічному напрямку працював Д. Журавський – учений секретар та редактор “Комиссии для описания губерний Киевского учебного округа”, автор “Плана статистического описания губерний Киевского учебного округа” (1851). Комісія збирала матеріали, головню, експедиціями, що давало підстави для проведення географічного аналізу. У процесі роботи закладалися певні можливості і для дослідження сільського населення та його розселення. Наприклад, етнолог В. Тарновський у публікації “О делимости семейств в Малороссии” (1853) уперше описав демоенормічні аспекти української селянської родини; історик та етнограф М. Маркевич у праці “О народонаселении Полтавской губернии” (1855) проаналізував негативні демографічні явища сільської місцевості того часу: надмірну дитячу та жіночу смертність, а також дослідив вплив природного та механічного руху на темпи зростання населення в селах [19, 31, 32].

Ці напрацювання започаткували демогеографічний напрям у дослідженні сільських поселень.

Подальший розвиток географічної науки був пов'язаний з діяльністю Південно-Західного відділу російського географічного товариства. Праці його членів закріпили основи етнографічного напрямку в суспільній географії. Підсумок експедицій, які відбулися в 1869–1870 рр. під керівництвом П. Чубинського, – наукова збірка “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край 1872–1878 рр.”. Сьомий том зібрання містить інформацію про сільські поселення тодішнього Королівства Польського, Київської, Подільської, Волинської губерній, частини Бессарабії з погляду етнографії та етногеографії. Автор детальніше схарактеризував етнічну та релігійну структуру прикордонних територій на рівні губерній, повітів та навіть окремих поселень. В описі Київської, Подільської, Волинської губерній акцент дослідження зроблено на частку неукраїнського населення (росіян, поляків, євреїв та ін.) і його структурні розбіжності в релігії та майновому стані [36].

Упорядкуванню, збиранню й опрацюванню статистичних даних сприяв розвиток земської статистики. У цьому контексті для демогеографії чи екістичної географії становлять цінність праці О. Русова, зокрема, його публікація “Описание Черниговской губернии” (1898). Згадане напрацювання сформовано на підставі характерної для того часу описово-статистичній методології. Його син М. Русов, маючи вже географічну освіту, підготував декілька ґрунтовних географічних праць, спрямованих на дослідження українських сільських поселень: “Поселения и постройки крестьян Полтавской губернии” (1902) та “Типы сільських поселень полудневої частини Галичини” (1915). Зазначимо, що М. Русов був учнем Ф. Ратцеля, тому в його наукових інтересах та публікаціях можна простежити вплив антропогеографічного підходу. У статті “Поселения и постройки крестьян Полтавской губернии” автор описав відмінності сільської поселенської мережі північної, середньої та південної частин Полтавської губернії, які виявляються в переважних планувальних типах забудови. Він також роз'яснив, що їхньою причиною є такі чинники: природні (поширення природних зон, орографія, гідрографія), історичні (заселення територій у безпечних від нападів кочових племен місцях), соціально-економічні та навіть етнографічні. Наголосимо, що розуміння М. Русовим взаємодії природних та суспільних чинників на окремих територіях є методологічно вартісним і для сучасних досліджень [30].

Історичні події початку ХХ ст. пробудили інтерес до окреслення українських етнічних територій, оцінки їхніх суспільних проблем і викликів. Саме в цей час завдяки Степану Рудницькому українська суспільна географія утвердилася як самостійна наука. Розширилася і методологія суспільно-географічних досліджень: від уже наявних описово-статистичного, галузево-статистичного, етнографічного, демогеографічного до нових – комерційно-географічного, антропогеографічного, районного, історично-географічного [20].

У тогочасному вивченні населення, зокрема сільського, можна виділити формування фундаментальних демографічних досліджень, становлення яких пов'язане з діяльністю Демографічного інституту, що розпочав роботу 1 березня 1919 р. у Києві. Науковий внесок його працівників сформував статистичну дослідницьку базу, стимулював поширення вже традиційної для географії статистично-описової та галузево-статистичної методології. Окрім того, видано низку праць, де порівняно статистичні показники смертності з огляду на тип поселення, а саме: М. Птуха “Смертность народностей Европейской России в конце XIX века” (1923), “Смертність у Росії й на Україні” (1928), Ю. Корчак-Чепурківський

“Місто й село у смертності Наддніпрянської України” (1926) [16]. У публікації “Смертність у Росії й на Україні” М. Птуха дослідив зміну коефіцієнта смертності, імовірної смертності у вікових рядах за статтю і типом поселення України. Досліджені значення по Україні порівняв з показниками у Європейській Росії, Пруссії, Англії та США. У 1930-х роках демографічні дослідження в Україні згорнув комуністичний режим, частину працівників репресовано [16]. У другій половині ХХ ст. діяльність Інституту демографії відновлено, проте обмежено до 1991 р. з ідеологічних міркувань.

Дослідження географії сільських поселень підняли на новий рівень праці Володимира Кубійовича. Важливо, що аналіз статистичних показників зроблено автором у межах усієї української етнічної території. У працях “Географія українських і сумежних земель” (1943), “Зміна в стані населення радянської України в рр. 1927–1958” (1959), “Національний склад населення Української РСР, за переписом 15.1.1970” (1971), “Зміни в стані населення Української РСР у 1959–1969 рр.” (1972) автор, по-перше, детально описав процес формування сільської поселенської мережі України; по-друге, визначив відмінності в характері заселення території; по-третє, проаналізував різницю демографічного розвитку сільських поселень за регіонами і назвав її основні причини. В. Кубійович проводив як регіональні, так і загальноукраїнські дослідження. Є в науковій спадщині В. Кубійовича і безпосередньо антропогеографічні дослідження сільського населення. Це насамперед публікації, присвячені всебічному аналізу пастушого життя та пастушого господарства (салашництва) українців Карпат [17]. У ході аналізу стану сільських поселень України вчений заклав основи демогеографічного та історико-географічного підходу. Не можна залишити без уваги факт використання картографічного методу саме для відображення розселенських та демографічних показників сільських поселень.

Головний чинник, за працями В. Кубійовича, який зумовив відмінності заселення територій, – природно-географічний. А на тенденції демографічного розвитку поселень уже переважний вплив мали історично-політичні умови. Це, передусім, такі події ХХ ст., як Голодомор 1932–1933 рр., Друга світова війна, примусові міграції та інші репресії окупаційної влади. Ці політичні потрясіння зачепили українські землі по-різному, і, що особливо, підірвали статеву-вікову структуру поселень. Окрім того, В. Кубійович уважав, що соціальні катастрофи ХХ ст. деформували процеси, які характерні для індустріального суспільства: урбанізація та демографічний перехід населення до звуженого відтворення. Під час аналізування індустріалізації та урбанізації українських земель автор описав, як змінювалась їхня дія, залежно від політичних, економічних, соціальних умов окремих територій. Подальші дослідження вченого засвідчили, що започатковані тенденції демографічних змін 1926–1959 рр. продовжилися в 1959–1969 рр. Однак у цей час на демографічний стан дедалі більше впливали міграції, – як примусові, так і спричинені урбанізацією. Кількість сільської людності стала ще меншою і внаслідок адміністративних перетворень: “*За одинадцять років 166 поселень перейшло з категорії сіл до категорії міст і селищ міського типу*” [17, с. 114]. Як бачимо, дослідження В. Кубійовича географії українських сіл дають відповідь на багато теперішніх питань щодо демогеографічного становища сільської місцевості.

Стан вивченості сільських поселень України міг б бути ліпшим, однак через політику форсованої індустріалізації, урбанізації та “адміністративного знищення” українського села ця тематика або була не популярною серед учених географів, або її всляко обмежували. Тогочасні дослідження в СРСР так чи інакше мали відповідати комуністичній ідеології, що виявилось і в пріоритетах програм соціально-економічного розвитку,

зокрема, у розробках генеральних схем районування, які застосовували і до сільських поселень України. З 70-х років XX ст. усі схеми на словах спиралися на так званий системний підхід, хоча головню були визначені ідеологічними установками. Це простежується в розробці розселенських концепцій, серед них: “агромаста”, “ліквідаторства”, “ні міста, ні села”, “реконструкції поселенської мережі”, “кінетична”, “єдиної системи розселення”, “опорного каркаса розселення”. Концепція “ліквідаторства” пропонувала ліквідувати сільські поселення як тип поселень, перетворенням їх у селища міського типу або переселенням сільського населення до міст. У подібному руслі, менш радикально, проте більш шкідливо (тому що таку концепцію задіяли на практиці) пропонували внести зміни в систему розселення за концепцією “реконструкції поселенської мережі”. Згідно з нею, поселення розділяли на перспективні, із задовільними умовами, неперспективні. У поділі на категорії враховували, головню, кількість населення, села людністю до 200 осіб уважали неперспективними. Під категорію “неперспективних” підпадало 42,7 % (тобто 18 тис. поселень) тогочасної УРСР. Політичні рішення, які ґрунтувалися на названих концепціях, не враховували особливостей сільських поселень окремих територій, нівелювали значення українського села як центру української культури й ментальності. Це призвело до погіршення демографічної, соціальної, економічної ситуації поселень [6].

Деяко інший підхід до дослідження села виник у 1970 р., коли постало питання дефіциту робочої сили в сільському господарстві. Однак ідеологічно все звелось до проектування і будівництва об'єктів сільської соціальної інфраструктури. Тому задля виконання проектувальних завдань Г. Рогожин провів спеціальне дослідження сільської поселенської мережі України на основі суцільного обстеження поселень з застосуванням методів математичного аналізу. Результати праці виклав у таких публікаціях: “Сельское расселение Украинской ССР: состояние и пути совершенствования” (1973), “Региональні особливості розвитку сільських населених пунктів Української РСР” (1983, співавт. з М. Возна, І. Мафтер, Я. Бурячок), “Методические вопросы учета сельского расселения и развития социальной инфраструктуры села при разработке мероприятий региональных программ” (1985) [26].

Новітній етап географічних досліджень сільських поселень України розпочався після здобуття державної незалежності. Демографічна криза, яка назривала впродовж XX ст. і яку замовчував тогочасний режим, дала про себе знати загальноукраїнським від'ємним природним приростом уже 1992 р. Депопуляція у сільських поселеннях зафіксована ще 1979 р., проте цю інформацію не надто поширювали [21]. Тому 1991 р. у наукових колах тема досліджень українського села піднялась на новий рівень, а їхня географія відповідає науковим центрам – Київському, Львівському, Одеському, Чернівецькому, Харківському, Тернопільському. Сьогодні цю тематику, здебільшого, на регіональному рівні вивчають Н. Заблотовська [12], І. Пандяк, [23, 24], О. Федій [34] та ін. Усебічні географічні дослідження, де об'єкт розглянуто в загальноукраїнському масштабі, виконав А. Доценко (“Сільське розселення в Україні: динаміка та структура” (2010), “Територіальна організація розселення (теорія та практика)” (2010)), який розробляє нову концепцію сільського розселення для забезпечення сукупного розвитку його економічної, соціальної, екологічної сфер [6–8]. Географію сільської мережі поселень з використанням різновидів статистичного моделювання в загальноукраїнському масштабі вивчає О. Рогожин (“Демографічні перспективи українського села” (2004): історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання”, “Формування демографічної ситуації в селах України: механізм, регіональний аналіз і прогноз” (2011)) [27, 28].

Частково з географічного погляду розглядають проблему сільського населення, його розселення вчені Інституту демографії та соціальних досліджень (Л. Головка [3], О. Дяконенко [9], Т. Заяць [14, 15], Г. Краєвська [15]).

Напрацювання з тематики географії сільських поселень є у В. Глеби [29], І. Гончаренко [4], І. Демчака [5], Я. Жовнірчика [29], Л. Заставецької, О. Заставецької [13], В. Куйбіди [29], О. Кучабського [18], М. Орлатого [5, 29], О. Павлова [22], В. Чопенка [35], В. Яценка [37].

Інтерес до дослідження сільської поселенської мережі суттєво посилюється після публікації Державною службою статистики статистичного збірника “Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України” у 2014 р. Причиною цієї тенденції стало офіційне підтвердження критичної демографічної ситуації та різкого скорочення сільської поселенської мережі, що характерно для окремих регіонів України. У 2017 р. колектив Інституту демографії та соціальних досліджень (Л. Головка, О. Дяконенко, В. Жаховська, Т. Заяць, В. Звонар, Т. Кравцова, Г. Краєвська, Т. Нечитайло, В. Танцюра, І. Терон) видав монографію “Трансформація сільського розселення в Україні”, де автори дали комплексну економіко-статистичну оцінку трансформаційних зрушень у сільському розселенні України, виявили наслідки, до яких призведе звуження сільської поселенської мережі та виникнення фактично безлюдних ареалів [33].

Зазначимо, проблематика сільського розселення в сучасних умовах лише розширюється, адже з'являються нові політичні, демографічні та соціальні виклики. Збереження українського села – принципове питання державної безпеки. Поки що відсутність нового Всеукраїнського перепису населення та загалом прогалини в статистичній інформації створюють труднощі та перешкоди для подальшого вивчення. Водночас інтернет-мережа створює нові можливості доступу до наукових публікацій, а також використання деяких соціологічних методів, наприклад, анкетування завдяки додатку Google Forms і соціальним мережам. Відчутним прогресом у картографії є поява ГІС-технологій, які актуальні для вивчення сільських поселень через картографування особливостей поселенської мережі або через аналіз уже обробленої інформації на інтерактивних картах (Google Earth, цифрові карти ДНВП “Картографія”). Прогрес у фото-, відео-технологіях, доступність графічних редакторів поліпшує якість подання інформації та збільшує можливості дослідників. Не можна залишити без уваги медіа-проект “Ukrainer”, який розпочав ще 2016 р. етнографічно-антропологічну експедицію Україною. Організатори відвідують українські села та хутори, спілкуються з місцевими жителями, розповідають про давньоукраїнські ремесла та нові успішні стартапи. Весь процес дослідження автори філюють, а відео розміщують на власному каналі та YouTube [1]. Інформація, отримана під час дослідження, а також сучасна методологія цінна і для географічного вивчення сільських поселень.

Отже, аналіз історії географічних досліджень українського села засвідчує, що до ХХ ст. його вивчення мало здебільшого фрагментарний характер. Цілісний, усебічний аналіз цієї тематики виконав В. Кубійович. Далі українознавчі дослідження сільських поселень фактично були перервані аж до здобуття державної незалежності.

Підходи та методи вивчення саме сільських поселень у географії також еволюціонували та розвивались під впливом історичних умов: від цілеспрямовано-описових, статистично-описових, галузево-статистичних, етнографічних, антропогеографічних, демогеографічних до цілісних суспільно-географічних (див. таблицю).

Етапи дослідження географії сільських поселень
The stages of research of rural settlements geography

Часові межі	Методологічні підходи	Представники	Здобутки періоду в розвитку географії сільських поселень
XV–перша половина XIX ст.	Цілеспрямовано-описовий, статистичний	Г. Л. де Боплан, Г. Граб'янка, С. Величко, П. Рум'янцеv	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Опис особливостей заселення, формування уявлення про ментальну репродуктивну поведінку українців. ✓ Перші картографічні матеріали, де відображено поселенську мережу України. ✓ Поява перших статистичних джерел.
Друга половина XIX ст.–початок XX ст.	Описово-статистичний, галузево-статистичний, етнографічний, демосоціальний), зародження антропогеографічного підходу	Д. Журавський, М. Маркевич, В. Тарновський, П. Чубинський, О. Русов, М. Русов	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Поширення наукових експедицій для збирання статистичної інформації у наукових та господарських цілях. ✓ У працях періоду з'являється географічний аналіз відмінностей сільських поселень у межах української етнічної території. ✓ Написано перші географічні праці з тематики географії населення, де окремо схарактеризовано розселення сільського населення.
Початок XX ст.– 1991 р.	Галузево-статистичний, демографічний, антропогеографічний, історичний	Вчені Демографічного інституту (зокрема М. Птуха, Ю. Корчак-Чепурківський), В. Кубійович	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Закладено інституційну основу для систематичних статистичних досліджень. ✓ У публікаціях проаналізовано різницю демографічного розвитку сільського населення українських етнічних земель у XX ст. (з 1926 по 1969 рр.) за регіонами і названо її основні причини. ✓ Складено карти “Змін в стані сільської людності УРСР у 1927–1958 рр., в порівнянні з 1926” та “Зміни в стані сільського населення УРСР у 1959–1969 рр., в порівнянні зі станом 1959 рр.”
	Системний (1950–1970-ті роки)	Напрацювання іноземних учених у теорії розселення мали вплив, більше шкідливий, на українську сільську поселенську мережу	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Політичні рішення, прийняті на основі теорії “реконструкції поселенської мережі”, зумовили скорочення та занепад частини українських сіл.
з 1991 р.	Цілісний суспільногеографічний та вузько спеціалізований географічний підходи	В. Глеба, Л. Головка, І. Гончаренко, І. Демчак, А. Доценко, О. Дяконенко, Я. Жовнірчик, Л. Заставецька, О. Заставецька, В. Куйбіда, О. Кучабський, М. Орлатий, О. Павлов, О. Рогожин, В. Чопенко, В. Яценко	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Регулярний моніторинг та розробка прогнозів суспільного розвитку сільської поселенської мережі України. ✓ Створення широкого спектра публікацій з тематики географії сільських поселень, як регіонального, так і загальноукраїнського охоплення. ✓ Формування нових концепцій вивчення сільських поселень з огляду на сучасні тенденції. ✓ Пошук способів збереження сільської поселенської мережі, нормалізації демографічного, економічного, соціального стану.

Сьогодні змінився підхід до розуміння села. Тепер географи його розглядають як елемент територіально поєднаних суспільних сфер, гармонійний баланс яких забезпечить і розвиток самих сільських поселень. Науковий розвиток суміжних суспільних наук теж поповнює джерельну та методологічну основи географії населення України, включно з географією сільського населення.

Новітні дослідження з географічного погляду мають завдання виявити всю сукупність відмінностей суспільного розвитку сільських поселень, а також їхні впливи на подальше функціонування об'єкта в загальноукраїнському масштабі, на рівні областей і навіть районів.

Географічна наука має всі підстави розробити рекомендації для поліпшення економічного, демографічного соціального стану поселень цілої держави та окремих територій. Адже кризовий стан окремих регіонів потребує вже не просто збереження мережі поселень заходами демографічної політики, а створення сприятливих економічних та соціальних умов для відновлення (чи створення нових) сіл, селищ і навіть хуторів з урахуванням перспектив і можливостей фермерського господарства. Також важливо запобігти провальним політичним рішенням, які могли б ще більше ослабити сільську поселенську мережу України. Однією з причин незадовільного стану сільських поселень є сформована протягом багатьох років радянської окупації ідея їхньої “неперспективності”. Тому перед сучасними дослідниками українського села стоїть завдання не лише привертати увагу суспільства до проблем українського села, а й розвіяти набутий стереотип. Для обраних цілей будуть актуальними класичні географічні методи та прийоми в поєднанні з уже згаданими сучасними технологіями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ukraïner. The expedition. URL: <https://ukraïner.net/uk>.
2. *Верменич Я. В.* Біля витоків українського краєзнавства (Комісія для опису губерній Київського учбового округу) // *Історія України: маловідомі імена, події, факти.* К., 2000. Вип. 11. С. 89–90.
3. *Головко Л. В.* Сільські поселення України: трансформаційні зміни просторових характеристик // *Демографія та соціальна економіка.* 2017. № 1 (29). С. 93–108.
4. *Гончаренко І. В.* Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики: монографія. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2009. 370 с.
5. *Демчак І. М., Орлатий М. К.* Аналіз тенденцій та закономірностей розвитку сільського розселення в Україні // *Продуктивність агропромислового виробництва.* 2016. № 28. С. 102–109.
6. *Доценко А. І.* Концепції розселення населення. К.: РВПС України НАН України, 2008. 72 с.
7. *Доценко А. І.* Сільське розселення в Україні: динаміка та структура. К.: РВПС України НАН України; Фенікс, 2010. 288 с.
8. *Доценко А. І.* Територіальна організація розселення (теорія та практика). К.: Фенікс, 2010. 536 с.
9. *Дяконенко О. І.* Вплив на сільське розселення зрушень у продуктивності сільської економіки // *Демографія та соціальна економіка.* 2016. № 2(27). С. 76–88.
10. *Жупанський Я. І.* Історія географії в Україні: посібник. К., 2006. 275 с.

11. *Заблотовська Н. В., Лейберюк О. М.* Територіальні відміни розселення населення у Чернівецькій області // Вісн. Чернів. нац. ун-ту. 2013. Вип. 672–673: Географія. С. 89–92.
12. *Заблотовська Н. В.* До питання про демогеографічні перспективи сільських поселень Хмельницької області // Українська історична географія та історія географії в Україні: матеріали міжнар. наук. конф. (7–10 жовтня). Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2009. С. 71–72.
13. *Заставецька О. В., Заставецька Л. Б.* Шляхи оптимізації розвитку сільських територій в Україні // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія: Географія. 2014. Вип. 2. С. 45–48.
14. *Заяць Т. А.* Трансформаційні зміни сільських поселень в Україні // Демографія та соціальна економіка. 2016. № 2(27). С. 62–75.
15. *Заяць Т. А., Краєвська Г. О.* Державні пріоритети розвитку сільського розселення України // Економіка та держава. 2014. № 10. С. 15–17.
16. Історія інституту / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. URL: https://www.idss.org.ua/history_ua
17. *Кубійович В. М.* Наукові праці. Т. 1. Париж–Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. 800 с.
18. *Кучабський О. Г.* Система сільського розселення та малі міста у формуванні нової моделі адміністративно-територіального устрою України // Теорія та практика державного управління. 2010. Вип. 1. С. 150–157.
19. *Маркевич М. А.* О народонаселении Полтавской губернии. Киев: Университетская типография, 1855. 138 с.
20. *Матвієнко В. М.* Етапи і напрямки формування української суспільно-географічної думки // Історія української географії. Всеукр. наук.-теор. часопис, 2000. Вип. 2. С. 77–82.
21. *Наулко В. І.* Село // Енциклопедія українознавства. Т. 11. Львів: Молоде життя, 2003. С. 176–185.
22. *Павлов О. І.* Сільські території: теоретико-методологічні засади дослідження // Регіональна історія України. 2009. Вип. 3. С. 113–132.
23. *Пандяк І. Г.* Розвиток системи сільського розселення Львівщини // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. 1998. Вип. 22. С. 60–65.
24. *Пандяк І. Г.* Форми сільських поселень Львівської області // Наук. зап. Терноп. пед. ун-ту. Серія геогр. 2002. Вип. 2(7). С. 128–131.
25. *Птуха М. В.* Смертність у Росії й на Україні. Харків; Київ: ЦСУ УСРР, 1928. 195 с.
26. *Рогожин Г. Н.* Сельское расселение Украинской ССР, состояние и пути совершенствования. Киев: УкрНИИТИ, 1973. 72 с.
27. *Рогожин О. Г.* Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання. К.: Ін-т проблем національної безпеки, 2004. 296 с.
28. *Рогожин О. Г.* Формування демографічної ситуації в селах України: механізм, регіональний аналіз і прогноз. К.: НАН України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи, 2011. 39 с.
29. Розселення сільського населення: опорний конспект лекцій / авт.-упоряд.: Я. Ф. Жовнірчик, В. С. Куйбіда, М. К. Орлатий [та ін.]. К.: НАДУ, 2016. 52 с.
30. *Русов М. О.* Поселения и постройки крестьян Полтавской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Харків, 1902. Т. 13. 120 с.
31. *Товстоляк Н. М.* “Практикуючий поміщик”: життя, громадська та наукова діяльність В. В. Тарновського-старшого наприкінці 40-х–у першій половині 50-х років XIX ст. // Сіверянський літопис. 2005. № 2–3. С. 43–49.

32. Тоцька Ж. В. Внесок “Комиссии для описания губерний Киевского учебного округа” у розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині // Сіверянський літопис. 2013. № 3. С. 91–99.
33. Трансформація сільського розселення в Україні: кол. моногр. / за ред. Т. А. Заяць. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2017. 298 с.
34. Федій О. А. Територіальна організація сільського розселення Полтавської області // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. 2014. Вип. 16(1). С. 103–109.
35. Чопенко В. М. Знелюднення сільських територій України в умовах соціально-демографічної кризи // Економіка АПК. 2016. № 1. С. 64–70.
36. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Т. 7. Санкт-Петербург, 1872–1878.
37. Яценко В. О. Негаразди сільського розселення України та можливі шляхи його покращення // Містобудування та територіальне планування. 2015. Вип. 55. С. 505–511.

REFERENCES

1. Ukrainer. The expedition. URL: <https://ukrainer.net/uk> (in Ukrainian).
2. Vermenych, Ya. V. (2000). Bilia vytokiv ukrainskoho kraieznavstva (Komisiia dlia opysu hubernii Kyivskoho uchbovoho okruhu). *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*, 11, 89–90 (in Ukrainian).
3. Holovko, L. V. (2017). Silski poselennia Ukrainy: transformatsiini zminy prostorovykh kharakterystyk. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 1(29), 93–108 (in Ukrainian).
4. Honcharenko, I. V. (2009). *Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok silskykh terytorii rehionu: problemy teorii ta praktyky*. Lviv: Instytut rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukrainian).
5. Demchak, I. M., & Orlatyi, M. K. (2016). Analiz tendentsii ta zakonornosti rozvytku silskoho rozselennia v Ukraini. *Produktyvnist ahropromyslovoho vyrobnytstva*, 28, 102–109. (in Ukrainian).
6. Dotsenko, A. I. (2008). *Kontseptsii rozselennia naseleennia*. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
7. Dotsenko, A. I. (2010). *Silске rozselennia v Ukraini: dynamika ta struktura*. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, Feniks (in Ukrainian).
8. Dotsenko, A. I. (2010). *Terytorialna orhanizatsiia rozselennia (teoriia ta praktyka)*. Kyiv: Feniks (in Ukrainian).
9. Diakonenko, O. I. (2016). Vplyv na silske rozselennia zrushen u produktyvnosti silskoi ekonomiky. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 2(27), 76–88 (in Ukrainian).
10. Zhupanskyi, Ya. I. (2006). *Istoriia heohrafiiv v Ukraini*. Kyiv (in Ukrainian).
11. Zablotska, N. V., & Leiberiuk, O. M. (2013). Terytorialni vidminy rozselennia naseleennia u Chernivetskii oblasti. *Visnyk Chernivetskoho universytetu*, 672–673(Geography), 89–92 (in Ukrainian).
12. Zablotska, N. V. (2009). Do pytannia pro demoheohrafichni perspektyvy silskykh poselen Khmelnytskoi oblasti. Proceedings from *Ukrainska istorychna heohrafiia ta istoriia heohrafiiv v Ukraini: materialy mizhnarodnoi naukovoii konferentsii (7–10 zhovtnia)* (pp. 71–72) (in Ukrainian).

13. Zastavetska, O. V., & Zastavetska, L. B. (2014). Shliakhy optymizatsii rozvytku silskykh terytorii v Ukraini. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka, Serii: Heohrafiia*, 2, 45–48 (in Ukrainian).
14. Zaiats, T. A. (2016). Transformatsiini zminy silskykh poselen v Ukraini. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 2(27), 62–75 (in Ukrainian).
15. Zaiats, T. A., & Kraievska, H. O. (2014). Derzhavni priorityety rozvytku silskoho rozselennia Ukrainy. *Ekonomika ta derzhava*, 10, 15–17 (in Ukrainian).
16. Instytut demohrafiï ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. (n. d.). *Istoriia instytutu*. Retrieved March 3, 2019 from https://www.idss.org.ua/history_ua (in Ukrainian).
17. Kubiiovych, V. M. (1996). *Naukovi pratsi* (Vols. 1). Paris–Lviv: Feniks, Ukrainska akademiia drukarstva (in Ukrainian).
18. Kuchabskyi, O. H. (2010). Systema silskoho rozselennia ta mali mista u formuvanni novoi modeli administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, 1, 150–157 (in Ukrainian).
19. Markevych, M. A. (1855). *O narodonaseleny Poltavskoi hubernyy*. Kiev: Unyversytetskaia typohrafiia (in Russian).
20. Matviienko, V. M. (2000). Etapy i napriamky formuvannia ukrainskoi suspilno-heohrafichnoi dumky. *Istoriia ukrainskoi heohrafiï. Vseukrainskyi naukovo-teoretychnyi chasopys*, 2, 77–82 (in Ukrainian).
21. Naulko, V. I. (2003). Selo. *Entsyklopediia ukrainoznavstva*, 11, 176–185. Lviv: Molode zhyttia (in Ukrainian).
22. Pavlov, O. I. (2009). Silski terytorii: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia. *Rehionalna istoriia Ukrainy*, 3, 113–132 (in Ukrainian).
23. Pandiak, I. H. (1998). Rozvytok systemy silskoho rozselennia Lvivshchyny. *Visnyk of the Lviv university. Series Geography*, 22, 60–65 (in Ukrainian).
24. Pandiak, I. H. (2002). Formy silskykh poselen Lvivskoi oblasti. *Naukovi zapysky Ternopilskoho ped. un-tu. Serii heohr*, 2(7), 128–131 (in Ukrainian).
25. Ptukha, M. V. (1928). *Smertnist u Rosii y na Ukraini*. Kharkiv–Kyiv: TsSU USSR (in Ukrainian).
26. Rohozhyn, H. N. (1973). *Selskoe rasselenye Ukraynskoi SSR, sostoianye y puty sovershenstvovanyia*. Kiev (in Russian).
27. Rohozhyn, O. H. (2004). *Demohrafichni perspektyvy ukrainskoho sela: istorichni peredumovy, rehionalnyi analiz i modeliuvannia*. Kyiv: In-t problem natsionalnoi bezpeky (in Ukrainian).
28. Rohozhyn, O. H. (2011). *Formuvannia demohrafichnoi sytuatsii v selakh Ukrainy: mekhanizm, rehionalnyi analiz i prohnoz*. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t demohrafiï ta sots. doslidzh. im. M. V. Ptukhy (in Ukrainian).
29. Zhovnirchuk, Ya. F., Kuibida, V. S., Orlatyi, M. K., & Gleba, V. U. (2016). *Rozselennia silskoho naseleння*. Kyiv: NADU (in Ukrainian).
30. Rusov, M. O. (1902). Poselenia y postroiiky krestian Poltavskoi hubernyy. *Sbornyk Kharkovskoho ystoryko-fylolohycheskoho obshchestva*, 13, 120 (in Russian).
31. Tovstoliak, N. M. (2005). “Praktykuiuchy pomishchuk”: zhyttia, hromadska ta naukova diialnist V. V. Tarnovskoho-starshoho naprykintsi 40-kh – u pershii polovyni 50-kh rokiv XIX st. *Siverianskyi litopys*, 2–3, 43–49 (in Ukrainian).

32. Totska, Zh. V. (2013). Vnesok "Komysyssi dlia opysanyia hubernyi Kyevskoho uchebnoho okruha" u rozvytok istorychnoho kraieznavstva na Chernihivshchyni. *Siverianskyi litopys*, 3, 91–99 (in Ukrainian).
33. Zaiats, T. A. (Ed.). (2017). *Transformatsiia silskoho rozselennia v Ukraini*. Kyiv: In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
34. Fedii, O. A. (2014). Terytorialna orhanizatsiia silskoho rozselennia Poltavskoi oblasti. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii*, 16(1), 103–109 (in Ukrainian).
35. Chopenko, V. M. (2016). Zneliudnennia silskykh terytorii Ukrainy v umovakh sotsialno-demohrafichnoi kryzy. *Ekonomika APK*, 1, 64–70 (in Ukrainian).
36. Chubynskyi, P. P. (1872–1878). *Trudy etnohrafichnesko-statisticheskoi ekspeditsii v Zapadno-Russkiy kray*, 7 (in Russian).
37. Yatsenko, V. O. (2015). Neharazdy silskoho rozselennia Ukrainy ta mozhlyvi shliakhy yoho pokrashchennia. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*, 55, 505–511 (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 01.04.2019

доопрацьована 03.05.2019

прийнята до друку 11.06.2019

SCIENTIFIC RESEARCH OF GEOGRAPHY OF UKRAINIAN RURAL SETTLEMENTS: THE EVOLUTION OF METHODOLOGICAL APPROACHES IN CONTEXT OF ACTUAL CHALLENGES

Iryna Dnistrianska

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79007 Lviv, Ukraine,
e-mail: i.dnistrjanska@gmail.com*

In this article the history of studying geography of the Ukrainian rural settlements is reviewed. The stages of research in view the exploration level of the rural locality in human geography are highlighted within such time limits: XV – the first half XIX cent., the secondary half XIX – the beginning of XX cent., the beginning of XX – till 1991, from 1991. At each of the stages is characterized the main scientific paradigms and explorations which was dedicated to the subject of the rural settlements. Paradigms and methods of studying exactly rural settlements evolved and developed under the influence of historical conditions: from purposefully-descriptive, statistical-descriptive, sectoral-statistical, ethnographic, anthropogeographic, demogeographic to an integral socio-geographical. During the research, it was concluded that geographical exploring of the rural settlements actually was fragmentary until the XX century. Simultaneously, the scientific achievements of the previous periods laid down to definite some methodological basis and source base for further research in this area. Closer to the middle of the XX century, the biggest explorations of Ukrainian rural settlements were conducted by V. Kubiyovych. Later, for ideological reasons, the issue of rural settlement geography was not the focus of attention among Ukrainian geographers of that time until Ukraine gained independence. The topic of the research of the Ukrainian village in scientific circles has risen to a new level and it's geography according to the scientific centres in Kyiv, Lviv, Odesa, Chernivtsi, Kharkiv and Ternopil since 1991. Modern crisis of the demographic, social, economic state of the rural areas causes the necessity of interdisciplinary further exploration of this problem. Despite the social development and nowadays challenges in this article the main tasks and directions for future research of Ukrainian village are highlighted.

Key words: the history of Ukrainian geography, rural settlements, rural population, methodology of geographical research.